Birutė Jonuškaitė. Kas aš be tavęs, mano kalba ištikimoji?

2018 m. lapkričio 19 d. Lietuvos Respublikos Seimo Konstitucijos salėje vyko Lietuvos Respublikos Seimo Lituanistikos tradicijų ir paveldo įprasminimo komisijos ir Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) surengta konferencija, skirta Atkurto valstybinės lietuvių kalbos statuso 30-mečiui paminėti. Konferencijoje VLKK kvietimu dalyvavo PLB Kultūros komisijos pirmininkė Jūratė Caspersen. PLB yra pasirašiusi su VLKK bendradarbiavimo sutartį, kuria numatoma bendrai organizuoti įvairius projektus ir akcijas, palaikyti lietuvių kalbos vartojimą, mokymą ir puoselėjimą diasporoje, jos prestižo kėlimą užsienio šalyse.

Skelbiame konferencijoje skaitytą Punsko lietuvės, rašytojos, Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkės ***Birutės Jonuškaitės*** *pranešimą.*

***

Mano kalba ištikimoji,
tau tarnavau.
Dėdavau kiekvieną naktį tau spalvų dubenėlius,
kad turėtumei ir beržą, ir žiogą, ir zylę
manojoje atmintyje išsaugotus.

Ilgus metus taip.
Mano tėvynė tu buvai, nes kitos jau neturėjau.
Maniau, jog būsi man ir tarpininkė
tarp manęs ir gerų žmonių,
net jei jų bus tik dvidešimt ar dešimt,
net jeigu jie dar neužgimę.

Šias eilutes parašė Czeslawas Miloszas 1968 metais Amerikoje, Berklyje, kur, pasitraukęs iš komunistinės Lenkijos, surado prieglobstį ir pragyveno daugiau kaip trisdešimt metų. Turėdamas visas sąlygas, galim**y**bes ir pagundą kurti viena populiariausių pasaulyje – anglų – kalba, jis liko ištikimas savo gimtajai, lenkų

kalbai. Ir ši ištikimybė, jo kantrus rašymas, kaip jis sakydavo, „į drevę“ (nes ir kas gi jį Amerikoje skaitė?) vis dėlto jam, sulaukusiam 69 metų, atnešė patį garbingiausią įvertinimą – Nobelio premiją.

Esu labai laiminga, kad nors gimiau Lenkijoje, mano gimtoji kalba yra lietuvių. Užaugau Punsko-Seinų krašte ir ta priklausomybė lietuvių, o ne lenkų tautai mano vaikystės laikais buvo gana sudėtinga. Tuomet komunistinėje Lenkijoje vyravo nacionalistinės nuotaikos, kitataučių teisės buvo daug kur ribojamos. Tačiau gimtąją kalbą nuo pat vaikystės jaučiau kaip išskirtinę likimo dovaną, o ne kokią papildomą sunkią naštą, kuri man atiteko svečioje šalyje. Tai, kad mokykloje mokėmės iš lenkiškų vadovėlių, o atsakinėjome, rašėme, uždavinius sprendėme lietuvių kalba, niekam nekėlė jokių sunkumų. Taip, mes Lenkijos piliečiai ir privalome gerai mokėti valstybinę kalbą – mokėmės pagal visiems vienodas Lenkijos gyventojams skirtas lenkų kalbos programas. Taip yra lig šiolei. Tačiau mes lietuviai, vadinasi, mums rūpi ir lietuvių kalba, ir Lietuvos istorija, ir geografija, dainos ir tradicijos. Ir tai natūralu: vaikas priima duotą tikrovę kaip vienintelę, neturinčią alternatyvos. O kai vėliau kas nors pastebi tavo kitoniškumą (dažnai ir nemaloniu būdu), tautinis orumas ir noras apginti savo gimtąją kalbą dar labiau sustiprėja.

Taigi nuo mažens esu dvikalbė, dviejų kultūrų žmogus, tačiau lietuvių kalba – mano prigimtinis turtas. Gimtosios kalbos unikalumas, filos**o**fo Naglio Kardelio žodžiais tariant, „yra tas, kad *gimtoji* kalba ja kalbančiojo patirtyje sujungia *prigimtinę* ir kultūrinę plotmes – sujungia taip, kaip to nepajėgtų padaryti jokia *negimtoji* kalba, ateinanti į mūsų pasaulį tik iš grynosios kultūros ir tik per kultūrą“. Kitaip tariant, „mokėti kalbą, kaip sako Karoly‘is Kereny‘ius, – reiškia ne tik suprasti jos žodžius ir sakinius, gramatiką, bet žinoti, kas sudaro tos kalbos ištakas: tikybą, mitus, pasaulėžiūrą, tautosaką ir kalbos istorinį išsivystymą. Mituose, tikėjimuose ir tautosakoje atsiskleidžia tautos charakteris, žmonių sukurtos ir išreikštos ypatybės, pasaulio kryptis ir sudėtis“. (Algis Mickūnas. Estetika. Menas ir pasaulio patirtis. LLTI, Vilnius, 2011, p.196).

Filos**o**fas Antanas Maceina yra sakęs, kad kiekviena kalba atveria unikalų požiūrį į pasaulį, savitą pasaulio matymo kampą. Aš pasaulį, tėvų valia, nuo kūdikystės pradėjau suvokti ir pažinti per lietuvių kalbą. O ji „išreiškia labai konkrečią patirtį ir atidų gamtos bei savo sielos stebėjimą (...). Lietuvių filosofija, įsigyvenusi į kalbą, teigia, kad žmogus yra pasaulyje ir priklauso pasaulio vyksmui, jo jėgoms ir ritmui. Lietuvis supranta gamtą iš vidaus, o ne kaip objektą, esantį šalia jo, ne

kaip išorinį, svetimą“ . (Algis Mickūnas. Estetika. Menas ir pasaulio patirtis. LLTI, Vilnius, 2011, p.204, 205). Tokia per kalbą natūraliai atėjusi pasaulio samprata man tiko ir lig šiol patinka. Kitas svarbus dalykas, kad ir tėvai, ir to meto mūsų mokytojai, anksti padėjo suvokti, jog tai, ką gavome iš gamtos ir turime iš prigimties, privalome ne tik laikyti savaime suprantamomis likimo duotybėmis, bet ir gerbti, ir išsaugoti, ir puoselėti, kad tie lietuviškos prigimties daigai išsiskleistų ne tik mūsų, bet ir mūsų vaikų bei vaikaičių gyvenimuose. Jie išmokė ir dar vieno dalyko – tolerancijos, taikaus ir protingo sugyvenimo su šalia esančiu kitu, kitokiu, kalbančiu kita nei tu kalba, įskiepijo norą kuo geriau tą kitą pažinti.

Lig šiol atsimenu tą dieną, kai pirmą kartą rimtai susimąsčiau, kokia ta mano gimtoji kalba. Prieš Žol**i**nės atlaidus mes, Punsko licėjaus mokiniai, tradiciškai, pynėme padėkos vainiką. Sėdėjome apsikrovę rugių šiaudais, avižų šluotelėmis, visokių krūmų šakelėmis ir kita mums reikalinga, gamtos dovanota m**e**džiaga, statėme, lipdėme savo kūrinį ir, kaip ir dera jaunimui, varinėjome visokias linksmas kalbas. Mums bedirbant į kambarį įėjo… Gvido Michelini. Taip, tas pats Vilniaus universitete kalbotyrą studijavęs ir dirbęs italų kalbininkas, dabar habilituotas humanitarinių mokslų daktaras, profesorius, į italų kalbą išvertęs A. Baranausko „Anykščių šilelį“. Bet tuomet jis mums buvo tik nežinia iš kur atsiradęs aukštas, lieknas italas, važinėjantis po visus Punsko krašto kaimus vos ne vaikišku dviratuku mažais ratais, užsukantis pas žmones pasiklausyti jų kalbų, jų sekamų pasakų ar dainuojamų dainų. Mums atrodė – kažkoks juokingai lietuviškai bandantis kalbėti keistuolis. Taigi kai jis ištaręs *Liaba diena* nutilo ir atsisėdo kažkur už šiaudų kalno, mes greitai pamiršome, kad jis apskritai yra tarp mūsų. Dirbam, kikenam, kalbamės. Vienu metu pradėjom lyginti lietuviškus ir lenkiškus žodžius: rugiai – žyto, avižos – ovies, šiaudai – sloma ir t. t. Kilo ginčas, kuri kalba melodingesnė, kodėl lenkiškai nepriimta sakyti rugeliai, avižėlė, kvietelis, o štai mums tai skamba visai natūraliai. Galiausiai priėjome prie išvados, kad lietuvių kalba yra labai melodinga ir turtinga. Ir tada pro mūsų garsų klegesį pasigirdo Gvido Michelini balsas: Atsiprašau, atsiprašau! Visi atsisukome į primirštą svečią. Jis stovėjo kampe su apvaliais akinukais ant nosies ir iškėlęs ranką mojavo mums, kad nutiltume. Nutilome. Tada Gvido Michelini tarė: Lietuvių kalba liabai graži. Bet italių – dar gražesnė. Ir vėl atsisėdo. Tai buvo vieninteliai tą dieną mums pasakyti jo žodžiai. Daugiau jis neatsiliepė.

Tiesą sakant, taip ir turėtų būti: kiekvienam žmogui jo gimtoji kalba – pati gražiausia. Juk ją išgirstame dar būdami motinos įsčiose. Tai jos balso, jos meilės

virpesiai mus augina. O kai užaugame, savo kailiu patiriame, kad „kiekviena kalba yra miela ir dosni tam, kuris ją myli ir su ja dirba“. Taip teigia ispanų rašytojas Eduardo Mendoza Garriga, „Stebuklų miesto“ autorius, Cervanteso literatūrinės premijos laureatas. Literatūros kritikas Regimantas Tamošaitis yra sakęs, kad „kūryba galima tik iš meilės gyvenimui, pasauliui, žmonėms. Be meilės žmonėms nėra rašytojo“ (Nemunas, 2009 12 10-16, Nr.44). Aš pridurčiau – ir be meilės kalbai nėra rašytojo. Buvau, esu ir liksiu ištikima nuomonei, kad rašytojo galva, lūpos, ausys privalo būti kaip korys sklidinos visomis **o**dos poromis jaučiamos gimtosios kalbos. Nes tai ji yra mūsų raiškos instrumentas. Atrodo, kad kitaip negali būti: ką gi sugrosi medžio pliauska ar sulūžusiu stryku? Tai bus tik ausį rėžiantis džyravimas…

Tačiau šiandien apsčiai yra knygų, parašytų „medine“ kalba, kuri išduoda autorių, mąstantį jau pagal anglų ar prancūzų kalbos struktūrą – sakinių konstrukcijos visiškai svetimos lietuvio ausiai, jokio lietuvių kalbos melodingumo, jokių mums būdingų intonacijų. Tai skamba kaip lietuviška abėcėle užrašytas svetimtaučio tekstas. O jeigu dar jis prikimštas svetimybių, žargono ir keiksmažodžių, tai jau iš viso pasiutusiai „įdomus“, inovatyvus, drąsus, senąsias, atgyvenusias struktūras laužantis kūrinys. Užteks, jeigu, anot V. Vysockio, kažkas „svarbus“ iš krūmo šūktels, jog tai išskirtinis reiškinys, ir tas „muzikantas“ su savo pliauska kaip mat kokioj nors Leipcigo knygų mugėj bus pristatomas kaip lietuvių literatūros perlas, atsiradęs „tarp pilkų debesų“… Šiuolaikiniai „moderniosios“ (jų supratimu) kalbos apologetai teigia: žodžio laisvė neliepia atsiklausti leidimo. Žodžio laisvė yra absoliuti! Tai gal tada ir mūsų judėjimo laisvė turi būti absoliuti, nesilaikant jokių taisyklių: man nereikalingos perėjos, nei šviesoforai, einu ir važiuoju kaip noriu ir kur noriu. Ir tuštinimosi laisvė, ir spjaudymosi, kaip Kinijoje, laisvė. Kaip gatvėje kalbu, taip rašau, kokia čia dar kalbajobų išgalvota kalbos kultūra? Tegul jie eina pofik. Kalbos kultūros klaidos – tai išgalvotas dalykas“, kaip žmogus kalba ir rašo – tai jo reikalas, lietuvių kalbos politika paralyžiuoja kalbėtojus ir jos vartotojus.

Ar tik nebus priešingai nutikę? Ar tik nebus šių apologetų smegenys paliesti tam tikro dvasinio ir kalbinio paralyžiaus ir todėl jie nesugeba suvokti elementarių dalykų, kad privalu atskirti, kur žargonas ar gatvės stilistika vartojama veikėjų charakteriams iliustruoti – ir tai, žinoma, suprantama ir pagirtina, o kur tas žargonas ir svetimybės atspindi tik kalbančiojo kalbos skurdumą, neišsilavinimą, yra vien šiukšlės, kišamos tik tam, kad būtumei „madingas“, „ant bangos“, arba dar blogiau – jomis pridengiamas kalbinės klausos, kalbos jausmo, žodingumo

st**y**gius.

Šiandien daugeliui juokingas Vydūno teiginys, kad lietuvių kalba „tik ir tinka širdingumui bei kilnumui apreikšti. Tuštiems plepalams ir nesąmoningiems juokams ji priešinasi kaip ir lietuvių tautos dvasia. Ir todėl tie labai nusiž**e**ngia prieš ją, kurie į lietuvių kalbą pila bjaurumą kaip saplavas į brangius vyno stiklus“. (Vydūnas 1990 (I): 181)

Kalba yra gyvas organizmas. Ji kinta. Tai natūralu. Jau įsitikinome, lietuvių kalba tinka ir šių dienų gyvenimo pokyčiams nusakyti. Vystosi technologijos, į mūsų kalbą atėjo, ateina ir ateis daug naujų žodžių, naujų posakių. Bet dėl to ji neturėtų tapti diena iš dienos skurdesnė. Nauji žodžiai ateina tam, kad praturtintų mūsų žodyną, o ne jį prastintų.

O jeigu pažvelgsime dar atidžiau, tai visas šis triukšmas prieš kalbos norminimą, kaip kad sako vertėja Irena Balčiūnienė, „Europoje jau yra persirgti dalykai, iš kurių kasdien vis labiau vaduojamasi. Visi girdime apie rimtą danų, anglų susirūpinimą prastėjančia kalbos būkle. Anglijoje net laikraščiai turi savo „Stiliaus ir rašybos vadovus“, kuriuos prieš nosį laiko kiekvienas į juos rašantis. Visas jų žargonas sukurtas gimtosios kalbos pagrindu. Tai negi lietuviai tokie nekūrybingi, kad tegali nusikeikti svetimžodžiu?“

Žinoma, elementaria gatvės kalba parašytas knygas, kas be ko, daug paprasčiau išversti į kitas kalbas, juk ne kartą esu girdėjusi leidėjų nuomonę, kad lietuviai rašo pernelyg sudėtingomis temomis, itin painiais sakiniais, kad jų stilius sunkus ir t. t. O ko reikia? Patrauklios, netikėtos arba skandalingos temos ir labai paprasto jos dėstymo – kad suprastų eilinis, greito maisto užkandines mėgstantis žmogus. Grožinės literatūros knyga priskiriama prie pramogų – ji neturi apsunkinti smegenų, ji „suvirškinama“ pakeliui iš darbo ar į darbą kaip mėsainis. Kuo daugiau joje tarptauti**n**ių ar anglų kalbos žodžių – tuo geriau. Ir, Dieve gink, jokių sinonimų. Jeigu žinai žodį eiti, tai ir eina tavo herojus per visą romaną, kam šiais laikais reikalinga, kad jis dramblintų, goglintų, kiautintų, mautų, maklintų, pėdintų, skuostų, šliurintų, plumpintų, gandrintų, kuldentų, tapsentų, tipentų, vėžlintų ir t. t. Nereikalingas ir šventorius, užtenka bažnyčios kiemelio, vis rečiau išgirsi, kad katės ir šunys ėda, o paukščiai lesa, nes dabar visi valgo, visi viską dedasi ant savęs: ir paltus, ir sukneles, ir kelnes, ir sijonus, ir kojines, ir net apatinius…

Kuo tai gresia? Smegenų sumažėjimu iki pašto ženklo dydžio, kaip sakė vienas garsus rašytojas. Prieš keletą metų būdama Sevilijoje savo amžiaus moters ispanės, kuri rūpinosi mūsų delegacija, paklausiau: dabar gruodis, o visą rytą labai gražiai čiulbėjo kažkokie paukščiai, nors viešbutis – miesto centre. Kokie tai paukščiai? Ji mano klausimo nesuprato: kaip kokie? Na, paukščiai yra paukščiai. Paskui vėl, pamačiusi keistus, į platanu**s** panašius medžius, norėjau pasitikslinti: ar čia kažkokia ypatinga platanų rūšis? Plat**a**nai? Ką aš žinau, medžiai yra medžiai, ar jie platanai, ar dar kažkokie ten.

Štai taip, mielas Czeslawai Miloszai ir visi „apsamanoję“ kalbos gynėjai. Pamirškit apie savo misiją dėti gimtajai kalbai *kiekvieną naktį spalvų dubenėlius,* kad ji turėtų *ir beržą, ir žiogą, ir zylę, ir varnėną,* ir žalvarnį, ir plataną, ir šeivamedį, ir drebulę. Nafik to reikia. Užtenka paukščio ir medžio.

Kai kas jau taip ir rašo, nes svarbiausia – ne kaip, o ką kalbi, svarbiausia nučiupti už uodegos globalinę, madingą temą, iš karto bandant orientuotis į kitų šalių skaitytojus, tikintis, kad knyga bus išversta, bet ar visada toks planas pavyksta?

Vis dėlto reikia pasidžiaugti, kad rimtus, mūsų literatūrą į kitas kalbas verčiančius vertėjus domina, visų pirma, jos originalumas, tai, ko neturi kitos tautos. Čia negaliu nepacituoti profesoriaus Algio Mickūno, kuris teigia: „Lietuvių kalbai indoeuropiečių kalbų šeimoje tenka ypatinga vieta. Ji yra išlaikiusi tokį gramatinį bruožą kaip dviskaita ir net septynis linksnius, kurie atitinka sanskrito kalbos ypatybes. Daugelį stebina lietuvių kalbos galimybės vartoti deminutyvus: jie yra aplipdę visą kalbą, be jų neįmanomos nei lietuviškos dainos, nei pasakos. Victoras Jungferis pastebi, kad toks deminutyvų vartojimas apsupa kalbą kaip spalvingas vainikas. Jis išreiškia lietuvių kalbos grakštumą ir psichologinį jautrumą kalbai. Pasirodo, kad lietuvis supranta pasaulį tiesiogiai, be intelektualių tarpininkų: jis yra pastabus žmogiškoms ir gam**t**inėms išraiškoms, jo kalba turtinga niuansų, kurių neišreiškia kitos kalbos; o jeigu ir būtų bandymų išreikšti, reikėtų vartoti daugybę sunkiai susiejamų būdvardžių.“ (Estetika. Menas ir pasaulio patirtis. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2011p. 198)

Štai tokie mūsų kalbos išskirtiniai bruožai privertė mus anuomet ginčytis pinant vainiką, nors tada ne ką teišmanėme apie deminutyvus. Ko gero, dėl to mūsų sudėtingą ir melodingą kalbą visais laikais stengėsi išmokti pasaulio kalbininkai, senųjų kalbų tyrinėtojai. Tam juk ir Gvido Michelini vasaras leisdavo mūsų krašte. Savo išskirtinumu lietuvių kalba domina ir šiuolaikinius vertėjus. Ispanų kalbą

Vilniaus universitete dėstanti vertėja Carmen Caro Dugo paklausta, kodėl ėmėsi versti Kristijono Donelaičio „Metus“, atsakė, kad ją pavergė šio kūrinio kalbos „skambesys, muzikalumas, aliteracijų vartojimas, valstiečių kalbos paprastumas, bet kartu ir didelis vaizdingumas, frazeologizmų gyvumas, sinonimų gausa“. Jai patiko, kad „autorius grožisi lietuvių kalba, rašo su didele humoro doze, dažnai vartodamas hiperbolizaciją“.

Taigi prieš kelerius metus į ispanų kalbą išvertusi šį pamatinį mūsų literatūros kūrinį, pernai ispanų skaitytojams ji pristatė ir Antano Baranausko „Anykščių šilelio“ vertimą. Vien ieškodama pavadinimų *Šilelio* grybams ji susirašinėjo su vienu ispanu, grybų žinovu, visus metus ir anaiptol nesiskundžia, kad jai buvo sunku dirbti prie tokių sudėtingų (net ir patiems lietuviams) kūrinių. „Jei nesugebi vertinti savos kultūros, savo kalbos, negalėsi priimti ir kitos. Tik vertindama savo – ispanų – kultūrą, galiu vertinti ir lietuvių“, – sako Carmen Caro Dugo. Kai ji buvo paklausta, kuo lietuvių literatūra gali būti įdomi pasauliui, atsakė: „kalbos turtingumu, mėgavimusi pačios kalbos grožiu šiais minimalizmo laikais“.

Už Ispanijos kultūros sklaidą Lietuvoje ir savo šaliai suteiktą galimybę skaityti Kristijono Donelaičio poemą ši vertėja pernai buvo apdovanota Ispanijos Karalystės Izabelės Katalikės ordino kryžiumi.

Mums belieka skėstelėti rankomis: mes patys tą kalbą stengiamės supaprastinti ir ni**o**kojame, prastiname vykdydami labai skambiai pavadintus projektus, o štai kitos tautos žmonės mums akivaizdžiai parodo, kokius lobius turime ir kaip nesugebame jų deramai įvertinti. „Kai kurie prancūzų kalbininkai sako, kad norint išgirsti, kaip skambėjo senoji indoeuropiečių kalba, reikia pasiklausyti lietuvio ūkininko“. (Mickūnas. P. 197)

Man visada įdomus autentiškas rašytojo santykis su jį supančia tikrove – juk per grožinę literatūrą vyksta labai individualus (tuo ir tikras) duotos šalies žmogaus pažinimas. Vis dažniau galime kalbėti ir apie duoto Lietuvos krašto žmogaus pažinimą. Reikia pripažinti, kad pastaraisiais metais literatūroje atgyja tarmės. Išėjo Vlado Braziūno Pasvalio tarme, o prof. Viktorijos Daujotytės – žemaičių tarme parašyti eilėraščių rinkiniai. Jau ne vieną knygą išleido Regina Katinaitė Lumpickienė uteniškių tarme. Savo mylimą dzūkišką šnektą nuolatos garsina Romas Sadauskas, o ir aš pati leidžiu savo herojams prabilti Punsko krašto dzūkelių tarme. Tai tarsi atsvara tam, kas dabar madinga iki tokių absurdiškai juokingų „šiuolaikiškumo“ apraiškų, kaip teatre angliškai dainuojanti Žemaitės

Marti…

Sudėtinga mūsų tautos istorija, bet ją apmąstydama jaučiu pasididžiavimą ir dėkingumą visiems, kurie išsaugojo unikalią mūsų kalbą, dainas, pasakojimus, visą mūsų kultūrinį paveldą. Tai neįkainojami turtai. Šis daugiasluoksnis dvasinis palikimas, dėl kurio drąsiausi mūsų žmonės galvas paguldė kovodami už laisvę prieš Sovietų okupaciją, kurį sugebėjo išsaugoti Sibiro platybėse, kalėjimuose, tremtyje, ir yra mūsų stiprybės šaltinis. Ir niekas manęs neišmuš iš vėžių savo inovatyviomis idėjomis, vis tiek sakysiu paskui Cz. Miloszą:

Kalba mano ištikimoji,
gal vis dėlto aš turiu tave gerbti.
Tad ir toliau spalvų dubenėlius palikinėsiu,
skaidrių, šviesių spalvų, jeigu sugebėsiu,
mat nelaimėms plūstant grožis ar dermė privalo būti.
(1968, vertė Algis Kalėda)

pasauliolietuvis.lt